

Araştırma Makalesi

Hatıralar Işığında 20. Yüzyıl'ın Başında Anadolu'da Frengi Salgını

Taner Bilgin* – Sinem Akyol**

(ORCID: 0000-0001-6018-5957 - 0000-0002-7108-8017)

Makale Gönderim Tarihi

19.01.2023

Makale Kabul Tarihi

03.03.2023

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Bilgin, T.-Akyol, S., "Hatıralar Işığında 20. Yüzyıl'ın Başında Anadolu'da Frengi Salgını", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8/1 (Mart 2023): 292-320.

APA: Bilgin, T.-Akyol, S. (2023). Hatıralar Işığında 20. Yüzyıl'ın Başında Anadolu'da Frengi Salgını. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8 (1), 292-320.

Öz

İnsanlığı büyük yıkımlara sürükleyen salgın hastalıklar, kimi zaman tarihin de seyrini değiştirmiştir. Bu salgınlardan biri olan frengi hastalığı var olduğu andan itibaren toplumları hem fiziksel hem de ruhsal olarak sarsan sinsi bir hastalık olarak karşımıza çıkmıştır. 1492 yılında Amerika Kitasının keşfinden sonra hızla yayılmaya başlayan frengi, önce Avrupa'yı daha sonra ise tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Elbette ki Anadolu coğrafyasında da frengi yaygın şekilde görülen hastalıklardan birisidir. Özellikle 19. yüzyılın başlarından itibaren bir yandan açlık, beslenme sorunu, yoksulluk, savaş, doğal afetler yaşanırken öte yandan meydana gelen frengi salgını Anadolu

* Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye, taner.bilgin@bilecik.edu.tr.

Assoc. Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Social Sciences and Humanities, Department of History, Republic of Türkiye.

** Araştırmacı, Türkiye, sinemakylp@gmail.com.

Independent Researcher, Republic of Türkiye.

insanın en büyük kâbuslarından biri olmuştur. Bu çalışmada frengi hastalığına, döneme şahitlik etmiş kişilerin gözünden bakılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Frengi, Salgın, Bulaşıcı Hastalıklar, Osmanlı Devleti, Milli Mücadele.

Syphilis Epidemic in Anatolia at the Beginning of the 20th Century in the Light of Memories

Abstract

Epidemics, which dragged humanity into great destruction, sometimes changed its course in history. Syphilis, one of these epidemics, has emerged as an insidious disease that has shaken societies both physically and spiritually since its existence. Syphilis, which started to spread rapidly after the discovery of the Americas in 1492, first affected Europe and then the whole world. Of course, syphilis was widely seen in the Anatolia geography. Especially since the beginning of the 19th century, while hunger, nutrition problems, poverty, war and natural disasters were experienced on the one hand, the syphilis epidemic that occurred on the other hand became the worst nightmare of the Anatolian people. In this study, it will be tried to look at syphilis from the eyes of people who witnessed the period.

Keywords: Syphilis, Epidemic, Infectious Diseases, Ottoman Empire, National Struggle.

Giriş

Sifilis ya da Frengi, "Treponema Pallidum" isimli bakterinin neden olduğu bir enfeksiyon türüdür.¹ "Milletlerin birbirlerinin üstüne attığı" frengi hastalığına İtalyanlar "Mal Français", İspanyollar "Mal Portugais", Fransızlar "Mal Italien", Almanlar da "Les Espagnols" adını vermiştir.² Osmanlı'da ise hekimlerin "illet-i Efrençiyeye", "Maraz-ı Efrençî" "Hıristiyan hastalığı" ya da "Frenk uyuzu" yani; "Avrupalıların marazı" olarak adlandırdıkları³ frengi, insandan insana aktarılan en

¹ Mehmet Temel, Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele, İstanbul, 2008, s.27.

² Fatma Bulut, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tehlikeli Bir Miras: "frengi", *Tarih Okulu Dergisi*, 3 (2009), s.110.

³ Murat Arpacı, "Türkiye'de Frengi ile Mücadele (1920-1950)" *Toplum ve Bilim Dergisi*, S:130, İstanbul, 2014, s.63; Nermin Ersoy-Belgin Babadağlı, "İzmit (Kocaeli) Sancağında Frengi Salgınları" Uluslararası Orhan Gazi Kocaeli Tarih-Kültürü Sempozyumu V, Kocaeli

bulaşıcı hastalık olarak bilinir.⁴ Cinsel yolla başlayan bu bulaşma ayrıca; sütanneler, elbiseler, bilhassa mendiller, alafrağa abdesthanelerin oturma yerleri, içecek ve yiyecek kapları, ağızdan ağıza dolaştırılan yemek kapları, ustura, iyi yıkanmamış çatal-kaşık, yaraya temas, sigara uçları, tütün pipoları, tıraş takımları, cerrahi aletler, sondalar, diş hekimlerinin kullandığı aletlerle de bulaşmaktadır.⁵ Hastalığın, bulaşma hızı yüksek olmakla beraber üç aşama şeklinde kendini gösterir. İlk aşamada şişliklerle kendini gösteren bu hastalık ilerledikçe kalp, göz, sinir sistemi, beyin, kemikler ve eklemleri etkilemektedir. Özellikle kafatası, kol-bacakların zamanla işlevini kaybetmesine son aşamada ise kalp hastalıklarına, körlüğe, felce ve ölüme yol açmaktadır.⁶

Dünya tarihindeki en öldürücü hastalıklardan birisi olarak görülen frenginin ilk başlarda tedavisi bilinmediği için Allah'ın bir gazabı olarak insanlara musallat ettiği bu beladan fena halde korkulmuştur. Birçok şair ve tarihçi dünya tarihinde bu hastalık kadar insanın ölümüne neden olan, facialar doğuran, hiçbir maraz görülmediğini yazmıştır. Özellikle 16. yüzyılın ortalarından itibaren frenginin cinsel yolla bulaşan bir hastalık olduğu genel kanaat haline gelmiş, dolayısıyla fuhuş ve

Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli 2019, s.924; Metin Kopar, Türkiye'de Sağlık Sistemi ve Salgın Hastalıklarla Mücadele, İksad yay, Adıyaman, 2021, s.189-190; İbrahim b. Abdullah, Alâ'im-i Cerrahin (Cerrâh-nâme), Çev. Mehmet Gürlek, Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş., İstanbul, 2016, s.22.

⁴ Frengi hastalığına bu ismi veren kişi, Veronalı bir cerrah olan Hiéronymus Frascatorius'dur. 1530 yılında yazmış olduğu "Syphilis Sive Morbus Gallicus" isimli şiirin kahramanı olan çoban Syphilis (Frengi) Apollon tarafından dövülerek bu salgın hastalığa maruz bırakılan ilk insan olmuştur. Hanna T. Bachour, Eski Arap El Yazmalarında Frengi, Çev. İlcan Bihter Barlas, *Tarih Okulu Dergisi*, İlbahar, S:3, 2009, s.125.

⁵ Rüya Kılıç, "Türkiye'de Frenginin Tarihi," *Kebikeç İnsan Bilimleri için Kaynak Araştırma Dergisi*, 38 (2014), s.296; Reşit Galip, Sıhhat Koruma Bilgisi, Devlet Matbaası, İstanbul, 1929, s.5; Alfred Fournier, Frengi ve İzdivaç, Çev. Celaleddin Muhtar, Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası, İstanbul, 1317/1901-1902, s.6; Necati Çavdar-Erol Karcı, "XIX. Yüzyıl Sonları - XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Frengi ile Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C:11, S:2, Kış 2016, s.158.

⁶ Emiralp Malkoç, "Erken Cumhuriyet Döneminde Kucaklaşmayı unutturan Hastalık Frengiyle Mücadele", *Toplumsal Tarih Dergisi*, 296 (2018), s.78.

fahişeliğin ayıp sayılması halk nezdinde frengiyi de ayıplanan hastalıklar arasına sokmuştur.⁷

Tarihte ilk kez nerede veya ne zaman ortaya çıktığı ile ilgili birçok görüş olmakla birlikte genel olarak Amerika Kıtasının keşfinden sonra hastalığın Avrupa'ya taşındığı kabul edilmektedir.⁸ Hastalık Anadolu coğrafyasında, 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren salgın halinde görülmeye başlamıştır. Bu yayılma genellikle limanlardan iç kesimlere doğru olmuştur. Hastalığın Avrupa'dan Osmanlı coğrafyasına nasıl geldiği ile ilgili bir diğer iddia da İspanya'dan sürgün edilen Yahudiler vasıtasıyla geldiği şeklindedir.⁹

Hastalanan kişi frengi mikrobunu aldığı vücudunda yaralar çıktıktan sonra anlamaktaydı. Ancak toplumda hastalığa yakalananlara karşı gösterilen tepki ve bu tepkiye maruz kalmama endişesi hastalığın saklanmasına, bu ise frenginin çok hızlı bir şekilde yayılım göstermesine neden olmuştur.¹⁰ Daha önce de ifade edildiği üzere Osmanlı toplumunda frenginin yoğun bir şekilde görülmesi 19. yüzyıl başlarıdır. Bu dönemde gerçekleşen savaşlar, göç, artan yoksulluk

⁷ Nuray Demirci-Çağatay Üstün, "Prof. Dr. Hulusi Behçet'in (1889-1948) Frengi Hakkındaki Bir Radyo Konuşması", *Lokman Hekim Dergisi*, S:1, C:3, 2013, s.56-57; Zeynel Özlü-Mustafa Murat Çay, "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklarla Mücadele ve Frengi Hastalığı" *Koronavirüs Pandemisi ve Geçmişten Günümüze Salgın Hastalıklar*, Editör; Mehmet Ali Yıldırım, 7 Aralık Üniversitesi Yay, Kilis, 2020, s.168.

⁸ Utkan Kocatürk, *Tıp Terimleri El Sözlüğü: Çağdaş Tıp Öğreniminde Geçen 7000 Temel Terim*, Ankara: Nobel Tıp Kitapevleri, 1989, s. 444; Temel, a.g.m., s.27; İnci Hot, "Ülkemizde Frengi Hastalığı ile Mücadele", *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi*, C:12, S:1, Ankara 2004, s. 36.

⁹ Ersoy-Babadağlı, a.g.b. s.923; Arpacı, a.g.m. s.63; Erol Karıcı, "Sinop Frengi ve Gureba Hastanesi'ne Dair Bazı Tespitler" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* XIX/39, 2019, s.463.

¹⁰ Toplum nezdinde hastalığın cinsel yollarla bulaştığı şeklindeki algı dolayısıyla hasta, insanlar tarafından etiketlenmekten korkup genellikle devletin doktoruna müracaat etmek yerine gayri resmi sözde doktorlara müracaat etme gereği duymuş bu ise hastalığın tedavisini etkilediği gibi yayılmasına da neden olmuştur. Gizem Daşpunar, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Salgın Hastalıklarla Mücadele: Sitma, Trahom, Frengi ve Verem (1923-1950)", *Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Bursa, 2020, s.53.

hastalığı tetiklemiş ve hastalık zamanla bütün Anadolu coğrafyasına yayılmıştır.¹¹

Anadolu Coğrafyasında Frengi

1806-1812, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşları'ndan sonra frengi, Anadolu coğrafyasında salgın şeklinde görülmüştür.¹² Öte yandan fırıncılık yapmak amacıyla Karadeniz kıyılarından Rusya'ya gidenler hastalığı önce Kastamonu ile Sinop çevresine taşımış, buradan da hastalık, Anadolu'nun diğer bölgelerine geçerek salgın halini almıştır.¹³

Bütün toplumlarda olduğu gibi savaş sırasında oluşan ekonomik dengesizlik, temel ihtiyaçlardaki yüksek fiyatlar, özellikle aile bireyleri arasında çalışacak bir erkek olmayan aileleri daha fazla etkilemiştir. Neticede hayata tutunabilmek, yaşam mücadelesi verebilmek için eşlerini kaybeden kadınların bazıları istemeyerek de olsa fuhşa sürüklenmiştir.¹⁴ Zamanla frengi salgınları sebebiyle meydana gelen ölü doğumlar, süt ve okul çocuğu ölümleri nedeniyle 1854-1860 yılları arasında fuhşun kontrol altına alınması için İstanbul'da ilk genelevler açılmıştır.¹⁵ Ancak buna rağmen İstanbul başta olmak üzere¹⁶ Frengi salgınları Safranbolu, Kastamonu, Bolu, İnebolu, Sinop, Saruhan, Aydın, Trabzon, Erzurum, Erzincan, Edirne ve Doğu Anadolu'dan Orta Doğu'ya uzanan kuşak üzerinde, Hakkâri, Dersim, Maraş, Halep ve Kudüs'te görülmeye devam etmiştir.¹⁷ Nitekim Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane

¹¹ Arpacı, a.g.m. s.63; Ersoy-Babadağlı, a.g.b. s.924; Kopar, a.g.e. s.189-190; Nuran Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Koruyucu Sağlık Uygulamaları" Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C:5, İstanbul, 1985, s.1329.

¹² M. İnanç Özekmekçi, "Modern Devlet ve Tıp: II. Abdülhamit Döneminde Frengi ile Mücadele", *Kadın Araştırmaları Dergisi*, S.10, 2012/1, s.86; 19. Yüzyılın başlarından itibaren İspanya ile Osmanlı arasındaki ticaretin gelişmesi ve İspanyolların Karadeniz'de ticaret yapma hakkı elde etmesi de hastalığın taşınmasında etkili olmuştur. İki devlet arasındaki ticaret ilişkileri için bkz. Tufan Turan, "Osmanlı-İspanyol Karadeniz Ticaret Müzakereleri ve İspanya'nın Karadeniz Ticaretine Girişi" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:7, S:32, 2014, s.252-271.

¹³ Şennur Şenel, "19. Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde Frengi Hastalığıyla Mücadele", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C.13, S:1 Mart 2015, s.260-261.

¹⁴ Yunus Korkmaz, *Osmanlı'da Frengi İle Mücadele (1880-1918)*, Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli, 2019, s.19.

¹⁵ Temel, a.g.m. s.27-28.

¹⁶ Arif Kolay, *İstanbul'un Yaşam Pınarı Çekmeköy*, Monad Yay. İstanbul, 2009, s.127.

¹⁷ Malkoç, a.g.m. s.78.

doktorlarından Ahmed Said Efendi de 1851-57 yılları arasında, İstanbul başta olmak üzere Bursa, Kütahya, Karahisar-ı Sahib, Trabzon, Erzurum, Bayburt, Kars, Amasya, Tokat, Samsun, Harput, Diyarbakır, Musul, İzmir ve Aydın'a yaptığı seyahatlerden edindiği izlenimlerinde; buralarda görülen frengili hastaların fazlalığını belirtmiş ve yayılma tehlikesine dikkat çekmiştir.¹⁸

Hastalığın ilk belirtilerinin daima deride, açık mahallerde meydana çıkması, herkesin görmesi fuhşa ve fahişelere öfke, hiddet ve nefreti o nispette arttırmıştır. Bu hastalığa yakalananlar ise "aman hastalığım fahişelerden alınmıştır" diyecekler endişesiyle, rahatsızlıklarını gizleyerek söylemeye cesaret edememiştir.¹⁹ Elbette ki bu durum hastalığın teşhisini geciktirdiği için tedavisini de zorlaştırmıştır. 1894 yılında Sultan Bayezid civarında oturan Bâb-ı Seraskeri İkinci Levazım Şubesi Başkâtibi Hüsnü Efendi frengiye yakalandığı için intihar etmiştir. Hüsnü Efendi kendi el yazısı ile bıraktığı vasiyetnamede, intihar sebebini kalem odacısı Ahmet'in müptela olduğu frengi illetini kendisine bulaştırması ve hastalığın çaresinin bulunmaması olarak göstermiştir. Hüsnü Efendi'nin hastalığın odacıdan geçtiğine hiç şüphesi yoktur. Onun otuz beş seneden fazla devlete hizmet eden şerefli bir memur olarak böyle bir hastalığın mağduru olmaktan duyduğu utanç yanında kızgınlık satırlarına açık bir şekilde yansımıştır. Hüsnü Efendi, yazdığı vasiyetnamede, Ahmet'i mezarı kenarında bıraktığı üç çocuğu ve ailesinin manevî katili olarak tanımlarken bu hastalığın "geçebileceği mahallere" ömrünce girmemiş, işten eve, evden işe giden namuslu bir adam olduğunu açıklama ihtiyacı duymuştur.²⁰

Zamanla merkezî sinir sistemini enfekte etmesiyle birlikte hastalığa yakalananlar genellikle hastalığın son dönemini Bimarhane'de tamamlamıştır. Belirtileri psikiyatrik semptomlar şeklinde seyrettiği için felc-i umuminin fark edilmesi oldukça zor olmuştur. Dolayısıyla 19. yüzyılın sonlarından itibaren akliye ve asabiye uzmanları hastalığın teşhis ve tedavisinin ancak bir uzman tarafından yapılabileceğini ileri sürmüştür. Nitekim Doktor Mustafa Hayrullah Diker, frenginin sinir

¹⁸ Korkmaz, a.g.t. s.13.

¹⁹ Demirci-Üstün, a.g.m. s.57.

²⁰ Kılıç, a.g.m. s.296.

sistemine etki eden ve çoğu zaman gizli ve sinsi bir biçimde başlayıp ilerlediğini bunun da hastayı birdenbire oldukça ağır ve toplum içinde ancak başkalarının yardımı ile yaşayabilecek bir hale getirebileceğini ifade etmiştir.²¹

Öte yandan frenginin diğer hastalıklardan farkı kişi ve zümre fark etmeksizin bütün toplumların, potansiyel olarak bu hastalığa yakalanma riskinin yüksek olmasıdır. Bu nedenle “Fakirin kulübesine, “zengin kâşanesine” “âlimin beynine” bulaşabilen frengi “zenginde, fakirde, çapkında ve sofusunda da bulunması muhtemel bir hastalık şeklinde ifade edilmiştir.²²

Aslında frengi, genellikle ordudan halka yayılan bir hastalıktı. Zira hastalık, savaş esnasında veya hizmet için askere alınan erkeklerin yurdun farklı farklı bölgelerden gelerek ordulara katılmış olmalarıyla sirayet gücünü arttırmıştı. Şöyle ki; askere giden erlerden birisinde frengi mikrobunun bulunması sonucunda koğuşlar ya da ortak kullanılan eşyalar aracılığıyla hastalığın salgına dönüşmesi kolaylaşıyor ve hızlanıyordu.²³

Bu nedenle hastalık askeri kışlalarda da görülmeye başlayınca 1883 yılında Almanya’dan getirilen Baron Von Der Goltz Paşa, ordu içerisinde incelemelerde bulunmuş ve birçok askerde frengi olduğunu tespit etmiştir. Goltz Paşa’nın önerisi sonrasında Alman dermatoloğu, Ernst Von Düring Osmanlı coğrafyasına gelerek 1889-1902 yılları arasında frengi ile mücadele çalışmalarına öncülük etmiştir.²⁴ Düring, önce Tıbbiye’de Deri Hastalıkları konusunda dersler vermiş, ardından Haydarpaşa Askeri Hastanesinde Başhekim Yardımcılığı, Ankara ve

²¹ Kılıç, a.g.m. s.298.

²² Arpacı, a.g.m. s.66.

²³ Korkmaz, a.g.t. s.14.

²⁴ “1880’li yıllarda yurdumuzda artan frengi vakalarının çokluğu ve aynı zamanda orduda olumsuz etkilerinden dolayı Baron Von Der Goltz Paşa vasıtasıyla Almanya’dan yardım istenmiştir. Bunun üzerine Alman Prof. Dr. Paul Gerson Unna’nın tavsiyesi üzerine 31 yaşındaki Dr. Düring İstanbul’a davet edilmiş ve kendisine profesör unvanı verilerek Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’de Emraz-i Cildiye ve Efrenciye (deri ve zührevi hastalıkları) profesörlüğüne getirilmiştir. Dr. Düring bu görevine ek olarak Anadolu’da 6 yıl boyunca frengi ile mücadelede çok yararlı faaliyetlerde bulunmuştur. Yaptığı hizmetlerin karşılığında Sultan II. Abdülhamid tarafından takdir edilmiş ve Dr. Düring’e Mir-i Miran (beylerbeyi) unvanı verilmiştir.” Korkmaz, a.g.t. s.29.

Kastamonu Genel Sağlık Müfettişliği gibi görevlerde bulunmuştur. Ayrıca Düring, hastalıkla mücadele için 16 doktor ve 2 eczacıdan oluşan ekibiyle bütün Anadolu'yu at üzerinde gezerek gittiği yerlerdeki doktorlara frengi konusunda bilgilendirmeler yapmıştır. Onun önerisiyle Bartın, Bolu, Düzce, Kastamonu ve Cide'de yeni frengi hastaneleri yapılması kararı alınmıştır.²⁵ Ayrıca Dr. Düring, Kastamonu vilayetinde frenginin %70-80 gibi yüksek bir oranda olduğu tespitinde bulunmuştur.²⁶ Doktor Düring Osmanlı coğrafyasında görev yaptığı yerlerde frengiyi özetle şöyle tanımlamaktadır:

“Suriye, Fırat, Dicle havzası hariç Küçük Asya'da Osmanlı nüfusu 1844'ten 1890 yılına kadar 12 milyondan 7 milyona düşmüştür. Bunun nedeni bütün Türkler için geçerli olan ağır askeri hizmet ve diğer taraftan frengi hastalığıdır. Ayrıca İstanbul'dan Düzce'ye kadar olan seyahatimde bölgede hızlı bir nüfus düşüşü olduğu dikkatimi çekmişti. Artık buralarda Türk kalmamıştır. Türk halkı tamamen ölmüş. Bunun nedenini sorduğumda halkın frengiden öldüğünü öğrendim....”²⁷

Yine frengi hastalığı Anadolu'nun birçok şehrinde olduğu gibi Bilecik ve çevresinde de yaygın bir şekilde görülmüştür. Özellikle Bilecik'e bağlı İnegöl ve köylerinde hastalık salgın şekli alınca, 1902 yılında Seyyar Frengi Tabibi Ömer Nuri Efendi bölgeye görevlendirilmiştir. Ömer Nuri Efendi'nin yaptığı tetkikler neticesinde 1393 kişide frengi hastalığı tespit edilmiştir. Hastaların tedavisi için gerekli olan ilaçlar, İnegöl Eczanesi'nden ücretsiz olarak alınmış ve hastaların tedavisinde kullanılmıştır. Öte yandan ahaliyi bilinçlendirme çalışmaları kapsamında hastalık hakkında bölge insanına bilgi verilmiş, Vilâyet Meclisi kararıyla frengi hastalığının nasıl yayıldığı hususunda halkın anlayabileceği düzeyde broşürler yazılmış ve vilâyet gazetesinde yayınlanmıştır. Yapılan inceleme neticesinde İnegöl köylerindeki frengi hastalığının köylüleri tıraş eden berberlerin ustularından bulaştığı anlaşılmış, Bilecik ile Kütahya'da da hastalığın hüküm sürdüğü ve

²⁵ Ramazan Çalık-Muzaffer Tepekaya, “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler” *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2006), s.212.

²⁶ Cemal Sezer, “Bolu Sancağında Frengi” *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7/12, 2021, s.127.

²⁷ Özekmekçi, a.g.m. s.228.

yayılmakta olduğu belirtilmiştir.²⁸ Yine Kastamonu Vilayetinde Seyyar doktorlar tarafından 401.380 kişi muayene edilmiş ve bunun 12.043'ünde frengiye rastlanmıştır.²⁹

20. yüzyılın başlarından itibaren Anadolu'yu etkisi altına alan frengi Bursa'da da etkisini göstermiştir. Nitekim 24 Haziran 1909 tarihinde Bursa livası Ahz-ı Asker memurlarının hazırladığı raporda; *“iddia-yı malulet eden efradın yüzde sekseninde” frengi hastalığının görüldüğü, bundan mütevellit ahaliden bazılarının ağız ve burunlarının düştüğü, simalarının yamulduğu, bacak ve kollarının eğirilip büküldüğü ve hastaların yaralar içinde kaldığı ifade edilmiştir.*” Raporun devamında devlete öteden beri asker sağlayan Atranos'ta³⁰ frenginin sürmesi halinde sağlıklı bir erin bulunamayacağı da özellikle vurgulanmıştı. Ayrıca Belediye tabibinin tespitlerine yer veren raporda, *“yanlış anlaşılmaktan çekinen ahalinin tedaviye müracaat etmediği, “selamet-i umumiye-i vatan” için hastaların gerekirse zorla tedavi edilmesi gerektiği vurgulanmıştı.*” Yaşanan bu gelişmeler üzerine Hüdavendigâr Valisi de Dâhiliye Nezaretî'ne 30 Aralık 1919 tarihinde *“Lefke,³¹ Domaniç, Simav ve Atranos'ta “tahrib-i insan-ı beşer olan illet-i efrenciyenin hüküm ferma” olduğunu ve bundan kaynaklı ciddi bir nüfus kaybının yaşandığına dikkat çekmişti.*”³²

²⁸ Halim Demiryürek, “Ertuğrul Sancağında Bulaşıcı Hastalıklar (1894-1914)” Arşiv ve Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür, Prof. Dr. Atilla Çetin'e Armağan, Sakarya Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Sakarya 2016, s.244; Halim Demiryürek, Ertuğrul Sancağı (1900-1918), Bilecik Şeyh Edebali Üni. Yay. Bilecik, 2015, s.157.

²⁹ İnci Hot, Sıhhiye Mecmuasına Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1913-1996), İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2001, s.80.

³⁰ Atranos'un bugünkü adı Orhaneli'dir. Atranos'un ayrıntılı nüfusu için bkz. Halim Demiryürek, “II. Meşrutiyetten Cumhuriyet'e Bursa'nın Demografik Yapısı” *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Mart 2016, s.192.

³¹ Lefke; Bilecik Sınırları içerisinde bulunan bugünkü Osmaneli. Nurfeddin Kahraman-Refik Arıkan, Tarih Boyunca Söğüt ve Kültürü, “Osmaneli-Bilecik ve Söğüt Arasındaki Yollar” Başbakanlık Tanıtım Fonu Yay. Bilecik 2015, s.97; Refik Arıkan, Osmaneli Gökusu Taşköprüsü ve Ulaşım Ağındaki Yeri, (Bir İnsan-ı Selim Prof. Dr. Azmi Özcan'a Armağan), Lotus Yayınevi, İstanbul, 2016, s.503.

³² Celil Bozkurt, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Atranos'ta Frengi ve Frengiyle Mücadele, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C:126, S:248, Eylül-Ekim 2020, s.68-69.

Aslında frengi hastalığı ile ilgili tedavi yöntemlerinin ilkel metotlarla yapılması birçok insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Nitekim hastalık karşısında cıva solumak, cıva merhemi sürmek gibi birtakım ilkel yöntemler uygulanması nedeniyle frengi hastalarının birçoğu cıva zehirlenmesi sonucu hayatlarını kaybetmişler; birçoğu da eksik ve yanlış tedavi neticesinde hastalığı yenmeyi başaramamışlardır.³³

Nihayet 1909 yılında, Prof. Dr. Paul Ehrlich ve Asistanı Sahachiro Hata'nın Salvarsan 606 ilacını keşfetmesi³⁴ bu duruma bir son vermiş ve bu önemli keşif, hastalığın tedavisinde oldukça büyük bir mesafe kat edilmesini sağlamıştır.³⁵

Dolayısıyla 20. yüzyılın başlarından itibaren frengi, Osmanlı Devletinde bir ölçüde de olsa denetim altına alınabilmiş ancak sona erdirilememiştir.³⁶

³³ Andrew Nikiforuk, *Mahşerin Dördüncü Atlısı: Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*, çev. Selahattin Erkanlı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 131-132; Dr. Kilisi Fırat, "İçtimai Hastalıklardan: Frengi", *Mülkiye Mecmuası*, S:32, İkinci Teşrin, 1933, s.16; "Berberler ve şarlatan hekimler, zehirli metali iki şekilde kullandılar. Merhem hâline getirerek ve buharından yararlanarak. Cıvayı, demir bir havan içinde domuz yağı, taze tereyağı, sirke, sakız, neftyağı ve sülfür ile karıştırılıp elde ettikleri merhemi, genellikle kemiğe kadar inen açık yaralara sürdüler. Her hekimin ve cerrahın farklı bir reçetesi vardı; kimileri merhemlerine canlı kurbağalar, tavuk kanı, yılan zehri ve insan eti ilave ediyordu. Berber ve cerrahlar, cıvalı merhemi sürdükten sonra hastayı havlu battaniyelerle sıkıca sarıp çok sıcak bir odaya, küvete ya da fırına sokuyorlardı."

³⁴ Öte yandan I. Dünya Harbi sonrasında İtilaf Devletleri Versay Antlaşmasının maddelerine Almanlar tarafından üretilen bu ilacın formülünü açıklamalarını istemiştir. Bulut, a.g.m. s.114; Öte yandan "Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Reisi Besim Ömer, frengi illeti için kullanılan 606 (Salversan) isimli ilacın frengi üzerinde tesiri olduğu görülmesine rağmen birçok tabibin gözlem ve açıklamalarından yola çıkarak ilacın hastalığı tamamen yok etmediği gibi bazı başka hastalıkları tetikleyip kişinin hayatına son vermesi gibi durumlarla karşı karşıya kalılabildiğini söylemiştir." Korkmaz, a.g.t. s.65.

³⁵ Başak Ocağ, "Hamidiye Eftal Hastanesinin Kurucusu İbrahim Paşa'nın Frengi Hakkında Layihası", *Çağdaş Türkiye Araştırma Dergisi*, 138 2019, s.9.

³⁶ Bulut, a.g.m. s.114; Mahkûmların sağlıksız koşullarda ve yan yana yatmak zorunda kalmaları nedeniyle salgınlar Osmanlı hapishanelerinde de büyük sorunlara neden olmuştu. Osmanlı hapishanelerinin genel durumu için bkz. Halim Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri*, Babiali Yay. İstanbul, 2019.

I. Dünya Harbi'nin başlaması ve Türk askerlerinin farklı cephelere giderek savaşması neticesinde frengi, Anadolu coğrafyasında yeniden salgın halini almıştır. Nitekim “Christoffel, Anadolu’da yaşananlara ilişkin olarak; “Günlerimiz tifüs, dizanteri, siyah çiçek hastalığı ve frengi hastalıklarıyla mücadele etmekle geçiyor” demektedir.” Yine aynı yazar 1916 yılının yaz aylarında Anadolu’da bulaşıcı hastalıkların tekrar ortaya çıktığını ve bunların birçok insanın ölümüne yol açtığını belirtmiştir.³⁷ Kırşehir’de doktorluk yapan İbrahim İsmail Bey ile Niğde sancağı doktoru Hayri Bey de, frenginin yayılmasını I. Dünya Harbi’ne bağlayarak seferberlik öncesinde Kapadokya’da frenginin çok az görülmesine rağmen harbin başlaması ve devamında ortaya çıkan buhran sonucunda salgın haline dönüştüğü görüşünü savunmuştu.³⁸

Bunun üzerine Osmanlı Devleti 18 Ekim 1915 tarihinde “Emrazi Zühreviye’nin Meni Sirayeti Nizamnamesi”ni yürürlüğe koyarak frengi ile etkin bir şekilde mücadele etmeye çalışmıştır.³⁹ Bu amaçla frengili hastaların askerliği ertelenmiş, Selimiye Kışlası’nda ve bazı birliklerde “Frengi Bölükleri” teşkil edilerek hastalığın yayılması önlenmeye çalışılmıştır.⁴⁰ Buna rağmen I. Dünya Harbi yıllarında Anadolu’da cinsel yolla bulaşan hastalıklar 1916-1917 yılında inanılmaz bir artış göstermiştir. Frengi, sahil mıntıkaları ile bilhassa muhacirlerin yoğun olarak bulunduğu bölgelerde daha fazla görülmüştür. Savaşlar ve savaş sonrası meydana gelen sefalet⁴¹ ise fuhşu, dolayısıyla frengi’yi iyice artırmıştır.⁴² III. Ordu Sıhhiye Reisi olan Tefvik Sağlam bu durumu

³⁷ Taner Bilgin, “Birinci Dünya Harbinde Arap Coğrafyasında Türk Askeri (1914-1918)” Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 4, S:26, Mart 2016, s.115.

³⁸ Rahman Şahin, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kapadokya’da Sağlık”, “Muşkaradan Nevşehir” II. Uluslararası Nevşehir Ve Kültür Sempozyumu, Nevşehir Büyükşehir Belediyesi Yay, Nevşehir, (2016), s.1231-1232.

³⁹ Temel, a.g.m. s.29-30.

⁴⁰ Bulut, a.g.m. s.114.

⁴¹ Mondros Ateşkes Antlaşması sonrası ülkenin en verimli topraklarının ve gelişmiş şehirlerinin İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesi, tarıma dayalı bir ekonomiye sahip Osmanlı coğrafyasını ekonomik olarak fazlasıyla sarsmıştı. Savaş sırasında birçok askerin hayatını kaybetmesi ise ülkede erkek nüfus problemini beraberinde getirdiği gibi tarımı da derinden etkileyerek sefalete neden olmuştu. Refik Arıkan, “İstiklal Savaşına Doğru Milli Bilincin Doğuşu” *History Studies Dergisi*, C:2. S:2. 2010, s.455.

⁴² 1919-1920 yıllarında 6510 kadın frengi ve bel soğukluğu nedeniyle Emrazi Zühreviye Hastanesi’nde tedavi altına alınmıştır. Özellikle Bolşevik ihtilalinden kaçan binlerce Rus kadınının İtilaf devletleri tarafından İstanbul’a getirilmesi, özellikle İstanbul’da

hatıratında şu şekilde ifade etmektedir; “*Bu hususta bir istatistiğe istinat kabil olmamakla beraber Anadolu'nun ortasında küçük bir kasaba olan Zile'de yalnız 80 kadar fahişe malûm olduğunu arz edersem işin dereceyi vahamet ve fecaati taayyün etmiş olur.*” Savaşlar dolayısıyla sağlıklı bir istatistiki çalışma yapılmadığı düşünülecek olursa bu tür hastalıkların Osmanlı coğrafyasının nerelerinde ve ne kadar olduğu konusunda kesin bir hüküm vermek mümkün değildir. Ancak buna rağmen III. Ordu içinde frengi tespit edilen askerler ilk müdahaleler yapıldıktan sonra Talas ve Merzifon'a gönderilmiş ve buradaki tedavilerinin ardından birliklerine geri gönderilmedikleri gibi terhis işlemine de tabi tutulmamışlardır.⁴³

Bunun yanında frengili olduğu tespit edilen asker adayları, tedavi edilmeleri için askere alınmıyor ve askerlikleri tecil ediliyordu. Ancak bu kişiler silahaltına girmek için tedavilerini yaptırmıyorlardı. Elbette ki bunun en önemli sebebi Osmanlı'nın bitmek tükenmek bilmeyen savaşlar silsilesi içerisinde boğuşuyor olmasıydı. Öte yandan ordu içerisindeki erattan bazılarının tedavi oldukları halde hastalıklarında herhangi bir düzelme olmadığı da gözlemlenmişti. Bunun sebebi ise tedavileri sırasında kendilerine verilen ilaçları, askerlikten muaf olabilmek amacıyla kullanmamalarıydı. Bu insanlar, sivildeyken askere gitmemeyi veya silahaltındayken ihraç edilmeyi istedikleri için bahsi geçen yollara başvuruyorlardı.⁴⁴

hastalığın artmasına sebep olmuştu. Hilal Özkaya,” Cumhuriyet Dönemi Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele”, *Türk Aile Hekimleri Dergisi*, S:2, 2016, s.80; Ayrıca “Beyoğlu'ndaki barlarda 13 yaşından itibaren fuhuş bataklığına sürüklenmiş vesikasız kız çocuklarının çalıştırıldığı oluyordu. Yine I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında İstanbul'da bulunan bir Emraz-ı Zühreyye Hastanesi'nde, savaş sırasında ailelerini kaybedip fuhuş yaparken kaptıkları hastalıklar nedeniyle tedavi gören 14-15 yaşında kızlara şahit olunabiliyordu.” Aydın Yetkin, “II. Meşrutiyet Dönemi'nde Toplumsal Ahlâk Bunalımı: Fuhuş Meselesi”, *Tarihin Peşinde Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S:6, 2011, s. 47.

⁴³ Süleyman Tekir, “Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1923-1930)”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, S:65, 2019, s.409.

⁴⁴ Korkmaz, a.g.t. s.15-16.

Öte yandan hastalığa sahip olmayan bazı askerler frengiye bilinçli olarak yakalanarak askerlikten kurtulmaya teşebbüs etmiştir.⁴⁵ Nitekim Ahmet Şerif bir kişinin memuriyeti sebebiyle köylerde dolaşırken, sırf askerlikten kurtulmak fikriyle askerlik muayenesine gidecek iki sağlam delikanlının, frengili kadınlarla münasebetine tanık olduğunu ifade etmektedir. Bartın’da da doktorlar, sırf askerlikten kurtulmak düşüncesiyle birtakım otlar yiyen ve bu sayede frengi belirtilerine benzer emareler gösterenlere rast geldiğini söylemişti.⁴⁶

Doktor Behiç Erkin de hatıratında bu konuya: “1918 yılında Firari meselesi öyle bir şekil almış ki bugün bir firariyi idam eden manga eratından bazıları, ertesi günü kendileri kaçıyorlardı. Yani idam cezası dahi müessir olamıyordu. Bazıları kasten frengi hastalığı olarak askerlikten kurtulmaya teşebbüs ediyorlardı. Nihayet frengili amele taburları teşkiline mecbur olduk”⁴⁷ diyerek konuya dikkat çekmişti.⁴⁸

Büyük Harp sırasında frengiye yakalanan birçok askerin sıhhatine kavuşması için çok uzun bir tedavi sürecine ihtiyaç vardı. Ancak hastalığa yakalanan erler tam anlamıyla tedavi edilmeden veya hastalık teşhisi koyulmadığı için mütarekenin imzası sonrası gerçekleşen terhis işlemleri ile hastalığı Anadolu coğrafyasına taşımıştı. Özellikle köy yerlerinde nüfusun geniş aile tipinde örgütlenmesi, ortak eşyaların kullanımı ve köylerde koruyucu sağlık hizmetlerinin yetersiz oluşu frengi sayısını fazlasıyla arttırmıştı.⁴⁹

⁴⁵ Özlem Çankaya, Millî Mücadele Dönemi Asker Firarileri, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 15/29 (2019), s.191.

⁴⁶ Sezer, a.g.m. s.129; Dr. Mazhar Osman Bey, cahil halkın askerden kaçmak için kendilerine frengi ve verem aşıladıklarını ifade ederken, Hüseyin Kenan, frenginin toplumda nesilden nesile “piskopat” ve “mütereddiler” doğurduğunu, Haşim Nahit ise, Anadolu’da her gün binlerce insanın frengiden, yara ve irin içinde kalıp, daha sonra öldüğünü ifade etmektedir. Hatice Güzel Mumyalmaz, İlet-i Müthişe 20. Yüzyılın İlk Yarısında Türkiye’de Frengi İle Mücadele, *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, C:7, S:13, 2020, s.123.

⁴⁷ Behiç Erkin, *Hatırat (1876-1958)*, Hazırlayan: Ali Birinci, Ankara, 2019, s.143.

⁴⁸ Millî Mücadele yıllarındaki firar olayları için ayrıca bkz. Taner Bilgin, “Millî Mücadele Yıllarında Bilecik’te Yaşanan Firar Olayları” *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Y:3 Azmi Özcan Öğrencileri Özel Sayısı, ss. 54-62, Sakarya, 2018.

⁴⁹ Daşpunar, a.g.e. s.52.

Nitekim Harp sırasında orduda görev yapan Tabip Doktor Karakoç da; *“Askerler arasında frengililere rastlandığında diğerlerinden ayrılarak hastanede tedavi altına alınmalı, üç sene zarfında tedavi altında tutulmalı, memleketlerine dönmelerine izin verilmemelidir. Zira kontrol altına alınmadıkları takdirde gittikleri yere hastalığı taşıyacaklardır”* diyerek bu duruma dikkat çekmişti. Tehlikenin farkında olan Osmanlı Devleti de ordudaki frengili hastalar için bir broşür hazırlayarak terhis işleminden sonra memleketlerine gidecek olan askerlerin memleket doktoruna müracaat ederek tedavilerine devam etmelerini istemişti.⁵⁰ Her ihtimale karşı Osmanlı Devleti, Seyyar tabipler ile hastaların bizzat ayağına giderek frenginin yayılmasını da engellemeye çalışmıştı. Bu amaçla 1918 yılında İzmir Seyyar Frengi Tababetine, Bolu Hastanesi Sertabibi Ali Roman Bey ve Seyyar Frengi Sihhiye Memurluğuna da Aydın Aşı Memuru Yusuf Kenan Efendi getirilerek İzmir ve çevresindeki frengili hastalar tedavi altına alınmaya çalışılmıştı.⁵¹

Frenginin yayılım alanı özellikle sahil bölgelerinde daha fazlaydı. Doktor Mehmet Derviş Kuntman Mayıs 1918 tarihi ile ilgili, hatıratında: *“Havalar ısındı. Sahillerde durulmuyor. Zaten laboratuvar işlemediğinden teessür içindeyim. Göçmenlerin gelişi de azaldı. Bu fırsattan istifade ederek bölgeyi teftişe çıktım. Sahil kısmını, Görele'yi gezdim. Dağlık kısımlardan Tonya'ya kadar gittim. Yüksek yerlerde frengi vardı ve sayı hayli fazla idi. Bu sarp, ormanlık arazide köy diye bir topluluk yoktu. Her dağın başında, her derenin kenarında, her çapanın işlediği dik yamaçta ahşaptan bir ev yapılmıştı. Cemiyet hayatı yoktu. Her aile kendi başına yaşamak mecburiyetinde idi. Buralarda sağlamlar yaşar, hastalar ölüme mahkûmdu. Bu sebepten bu bölgede esaslı bir mücadeleye şiddetle ihtiyaç vardır”*⁵² diyerek hastalanan kişinin ölüme mahkûm olduğunu vurgulamıştı.

⁵⁰ Kılıç, a.g.m. s.299-301; Ayrıca Cephede bulunan askerlere de bulaşıcı hastalıklarla ilgili birtakım bilgiler verilerek hastalıkların salgın haline dönüşmesi engellenmeye çalışılmıştı. Nitekim Harp yıllarında cephede tabip olarak görev yapan Kuntman da hatıratında 1921 Eylül ayında cephedeki askerlere Frengi ile ilgili konferans verdiğini ifade etmişti. Özata, a.g.e. s.160-161.

⁵¹ Ayfer Tantai, “Milli Mücadele Yıllarında İzmir’de Etkili Olan Bulaşıcı Hastalıklar (Emraz-ı Sariye)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C:6, S:15, 2007, s.43-44.

⁵² Metin Özata, *Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları*, Ankara, 2009, s.138-139.

Millî Mücadele yıllarında ise bu hastalığa karşı gereken tedbirlerin imkânsızlıklar dolayısıyla alınamaması hastalığın iyiden iyiye Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar sinsi bir şekilde yayılmasına neden oldu. Frenginin yol açtığı bozulmayı ifade eden şu sözler oldukça önemlidir; *“Frengiye tutulan babanın tohumu ekseriya neşvünema bulamaz. Frengili anne karnındaki yavrusunu büyütüp vaktinde doğuramaz, düşürür. Doğanlar olsa bile günü, haftası ve ayı içinde ölürlere ve üzerlerinde türlü frengi yaraları vardır. Anadolu’da frenginin pek uzun yıllar söndürdüğü ocakları kimse unutmamıştır”*. *“Frengi nesil ve ırkı bozan bir enfeksiyondur. Çünkü kafatası, alın, göz, kulak, dudak, diş, ila, husule getirdiği gayri tabiilikle fizyonomiyi değiştirdiği gibi zekâ fakültesini altüst ederek musaplarını dejenere de eder. Acayip şekillere bürünerek nesilden nesile intikal eden bu hal bir ırkın maddiyat ve maneviyatını tarumar etmeye kâfi gelir.”*⁵³

İngiliz Yüksek Komiseri General Harington da yolladığı bir raporda zührevi hastalıkların "alıp başını gittiğini" yazdıktan sonra "İstanbul'da belki 40.000 fahişe vardır" diyecekti. İşgal İstanbul'unda yapılan bir araştırmaya göre şehirdeki genelev sayısı 175'ti. Bu genelevlerde ise 4.500 kadar kadın çalışıyordu. Polis kayıtlarına bağlı başka bir araştırmada ise 2.125 fahişe, kayıtlı olmayan ise 979 fahişe bulunmaktaydı. Öte yandan genelev işletenler ile fahişelerin çoğunluğunu Rum ve Ermeniler oluşturuyordu. Ayrıca genelevlerde çalışan kadınların dörtte bir kadarını da Ruslar oluşturmaktaydı. Müslüman erkekler de kadınların bu hizmetinden yararlanıyor olsa da, genelevlerin belli başlı müşterileri ve zührevi hastalıkların taşıyıcıları genelde işgalci subay ve askerlerdi. Nitekim 1919 yılı hastane kayıtlarında iki haftalık bir süre zarfında, Osmanlı askerlerinde genellikle tifüs ve çiçek vakaları, Fransız askerlerinde ise 2 tifüs, 1 zatürre, 6 grip ve 84 bel soğukluğu ve frengi vakası tespit edilmişti.⁵⁴

1919 yılında Osmanlı coğrafyasında frengili hasta sayısının kesin olmamakla birlikte 40.000 civarında olduğu tahmin edilmiş ise de bu rakamın dışında da hastaların olabileceği muhtemeldi. Bu nedenle Milli Mücadele yıllarında özellikle Hilâl-i Ahmer sağlık ekipleri, Anadolu'nun

⁵³ Kopar, a.g.e. s.189-190.

⁵⁴ Charles King, Pera Palasta Gece Yarısı, Modern İstanbul'un Doğuşu, Çev. Ayşen Anadol, Kitap Yay. İstanbul, 2016, s.142-143.

çeşitli bölgelerine dağılarak hastalığın halk üzerindeki etkisi hakkında ayrıntılı raporlar hazırlamaya çalışmıştır. Bunlardan Trabzon heyetinin yolculuğu ve izlenimlerini ihtiva eden raporda; Giresun Belediye Tabibi tarafından, halkın %20'sinin frengili olduğu belirtildikten sonra, Trabzon'daki durumun da bundan farklı olmadığı ve frengi dolayısıyla şehir merkezinde belediyenin idâre ettiği Memleket Hastanesi'nin bir koşusunun frengililere tahsis edildiği belirtilmişti. Yine 1919 yılında Erzincan'a giden Hilâl-i Ahmer Heyeti'nin izlenimleri de Trabzon Heyeti'nden farklı değildi. Zira hastalık bu bölgede de oldukça yaygındı.⁵⁵

1919 yılı ağustos ayında doğu illerinde bulaşıcı hastalıklardan, frengili sayısı önceki aylara oranla oldukça artmıştı. Zira kolordu bölgesindeki illerden gelen hastaların yaklaşık olarak % 65'i frengiliydi. İllerde frengi ödeneğinin kalmaması ise bu hastalıkla yapılan mücadeleyi verimsiz bırakmıştı. 1920 temmuz ayında Doğu Cephesindeki kolordu sağlık kurumlarına diğer hastanelerden gelenlerde dâhil olmak üzere 1.173 hasta ve 49 yaralı gelmişti. Hastalar arasında bulaşıcı hastalıklardan; frengi ve bel soğukluğundan gelen hasta sayısı 76 ile yine en fazla rakamı oluşturmaktaydı.⁵⁶

İzmir'in işgalinin hemen öncesinde Nisan 1919'da İzmir'e giden oradan Kütahya'nın Emet ilçesine geçen Doktor Fazıl Doğan da o güne dair hatıratında; *Tavşanlı'da arkadaşların yerleşmesine yardım ettikten sonra, kendime lazım olacak ilaç ve malzemeyi de alıp onlara veda edip Emet de doğru hareket ettim. Eski hanlardan bozma bir yerde bulduğum bir odayı eczane laboratuvar ve muayene kısımlarına ayırarak süsledim, kapılarını açtım. İlaçlardan aldığım parayla bizim yirmi lira sermayenin kırk liraya çıktığına seviniyorum. Bir sevincimde şu oldu; muayenelerimin sonunda anladım ki ben bir frengi mintikasına girmişim. Yanımda da bu hastalık için birçok ilaç vardı. Hastalara, şu kadar günde yaralarının kapanacağını, yarın sıtma nöbeti gelmeyeceğini, şu gün terleyeceğini ve iyileşeceğini söyleyip neticeler de tıpkı dediğim gibi çıktıkça halk büsbütün bana inandı*⁵⁷ diyerek

⁵⁵ Kopar, a.g.e. s.196-197.

⁵⁶ Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler Cilt VII, Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı yay, Ankara, 1975, s.551-557.

⁵⁷ Fazıl Doğan, Milli Mücadele Hatıralarım, İş bankası Yayınları, İstanbul, 2020, s.3-8.

Kütahya'nın küçük bir ilçesi olan Emet için dahi "Frengi hastalığının mintikası" tabirini kullanmıştı.

Aslında Anadolu coğrafyasında görülen frenginin tamamı fuhuş yoluyla insanlara geçmemişti. Nitekim frengiyle mücadele kapsamında Almanya'dan getirilen Doktor Ernest Von Düring Anadolu'da daha çok masum frenginin görüldüğü görüşündeydi. Düring, 1918 yılında verdiği bir konferansta bir köyde yaptığı incelemeler neticesinde 140 çocuktan fazlasının bu hastalığa yakalanmış olduğunu tespit ettiğini söyleyerek çocukların ortak kullanılan ibrik sonucu hastalığa yakalandığını aktarmıştı. Özellikle ortak eşya kullanımı sonrasında kendi halinde bir insanın da dolaylı şekilde hastalığa yakalanabileceğinin anlaşılması toplumun, hastalığa karşı geliştirmiş olduğu eleştirileri bir nebze de olsa değiştirmişti. Nitekim 1920 yılında Dr. Abidin Bey de meclis kürsüsünde "frenginin bütün ensale intikal edebilen büyük bir felâket ve hastalık olduğunu ifade ettikten sonra mebusların hastalığın sadece zinayla bulaştığı noktasındaki görüşlerini değiştirmek ve masum frengiye yakalananların varlığından haberdar etmek istemişti."⁵⁸

1920 yılında Erzurum mebusu Nusret Bey de meclisteki konuşmasında; yapmış olduğu bir gezide Çaycuma, Tefenni ve Perşembe nahiyelerinde çok sayıda frengili olduğunu bizzat gördüğünü, hastalığın bu noktalarda kümelenmesinin nedenini de Sivastopol'dan gelen frenginin ilk Kastamonu vilayetinde görülmesine bağlamış ve bu noktalarda frengi istasyonlarının kurulmasını teklif etmişti. Konuşmasının devamın da: "Yani sıhhi heyetler, dispanserler teşkil edilmeli bu sıhhi heyetlerin başına hocalar geçmelidir. Meselâ cuma günlerinde pazara giderek bütün ahaliyi muayene etmelidir. Tırnaklarına bakmalı, saçlarına bakmalı sıhhatleri şüpheli kişilere kontrol altına almalıdır."⁵⁹

Yusuf Kemal Tengirşenk de Kastamonu gezisi sırasında İnebolu'dan Cide'ye yelkenli ile giderken fırtına nedeniyle bir koyun yakınındaki karakola sığınmıştı. Karakolda görevli Onbaşı'ya ekmek bulabileceği bir dükkân olup olmadığını sormuş onbaşı ise olmadığını ifade etmişti. Bunun üzerine Yusuf Kemal Bey, karşılarında gördüğü köydeki evlerden

⁵⁸ Daşpunar, a.g.e. s.51-52

⁵⁹ TBMM. ZC. 26.12.1336, s.39; Daşpunar, a.g.e. 2020, s.57

biraz mısır ekmeği bulamaz mısın? Parasını da veririz, diye sormuş onbaşı, konuşmaya son vermek isteyen bir tavırla başını çevirip bulamam demişti. Bu durum karşısında hayrete düşen Yusuf Kemal Bey; *“Canım niçin bunu böyle yapıyorsun diye tekrar sormuş, Onbaşı ise; artık doğruyu söylemekten başka çıkar yol bulamamış olacak ki Efendi bu Evren kapı kapmaca frengilidir sana hastalık mı geçirelim,”*⁶⁰ cevabını vermişti. Görüldüğü üzere Milli Mücadele yıllarında da frengi son derece yaygın bir hastalık olarak en ücra yerlere kadar yayılmıştı.

Meclisin 25 Aralık 1920 tarihli oturumunda Bursa Mebusu Operatör Doktor Emin Bey, I. Dünya Savaşı'ndan önce memlekette erkek nüfusa nispetle kadın nüfusun yaklaşık olarak dört misli daha fazla olduğunu, fakat savaşın getirdiği kayıplarla bu oranın beş-altı misline ulaştığını söylemiştir. Emin Bey şahsi gözlemlerine göre, erkeklerin dış tesirlere kadınlardan daha fazla maruz kalmaları sebebiyle frenginin sıklıkla erkeklerde görüldüğünü, bazı şehirlerde görülen oranları ise, Bursa'da % 45, Burdur'da % 60, Konya'da % 40 olarak vermişti.⁶¹

Ülkede frenginin artması üzerine Büyük Millet Meclisi de 2 Mayıs 1920 tarihinde Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâletini kurarak “Frenginin Men ve Tahdidi Hakkındaki Kanunu” meclisten geçirmişti. Bolu Mebusu Dr. Fuad Bey kanunun görüşülmesi esnasında, memleketteki tahribatı en yüksek olan hastalıkların başında frenginin gediğini, Balkan Harbi sonrası hastalığın arttığını, Dünya Harbi ile birlikte de bütün ülkeye yayıldığını ifade etmiştir. Dr. Fuad Bey ayrıca Millî Mücadele yıllarında Eskişehir Emrazı Zühreviye Hastanesinde, yatmakta olan hastaların yüzde otuzunun frengili olduğunu, askeriye içerisinde yapmış olduğu tetkikat neticesinde ise 120 hastanın 45'inin frengi nedeniyle tedavi gördüğünü ve bunların büyük kısmının hastalığı Kütahya Cephesinden aldığını belirtmişti.⁶²

Ayrıca Fuad Bey frengi hastalığının tedavisi meselesi için; “Frengi; bendenizin nazarında bugün memleketimize Yunanın yaptığı fenalıktan daha fazla fenalık yapmaktadır. Bugün ahalimiz Yunanın düşman

⁶⁰ Ayhan Vergili, Cumhuriyet Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele Ve Nüfus Politikaları, Doğu Kitapevi yay. İstanbul, 2020, s.113.

⁶¹ Cengiz Mutlu, “Millî Mücadele'de Azalan Nüfus ve İzdivaç Meselesi” *ATAM Dergisi*, 29/85 (2013), s.179.

⁶² TBMM. ZC. 26.12.1336, s.35.

olduğunu bilir. Fakat frenginin kendisine yapmış olduğu tahribatı bilmez. Bugün belsoğukluğu ağrı verir, sızı verir, ağrının tesiriyle o zavallı hasta doktora gitmek ihtiyacını hisseder. Fakat frenginin ne ağrısı var ne de sızısı vardır. O melun mikrop tahribatını pek sinsî, sinsî yapar”⁶³ diyerek hastalığın önemine dikkat çekmişti.⁶⁴

TBMM'nin çıkardığı ilk kanunlar arasında frengiyle mücadele kanununun yer alması, ülkede hastalığın boyutu hakkında fikir vermektedir. TBMM Hükümeti, 1921 yılında 90 nolu “Frenginin Men ve Tehdidi” yasası ile bütün frengililerin devlet tarafından parasız tedavi edilmelerini sağlamıştı. Aynı yıl çıkarılan diğer bir kanunla frengililerin evlenmeleri yasaklanmıştı.⁶⁵ Emraz-ı Zühreviye Komisyonu, Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi’nde yapılan toplantıda frengiye ait konular üzerinde tartışmalar yaparak, yeni çözümler üretilmeye çalışılmıştır.⁶⁶

Bunun yanında bir diğer sorunda Frengi mikrobunu taşıyan kişilerin başka kişilerle evliliği ve sonrasında hastalığı yaymasıydı. Nitekim Doktor Celaleddin Muhtar Özden “Frengi Makâlâtı” isimli eserinde frengi hastalığına yakalanıp tedavi olmayan 14 kişinin evlenmesi ve sonrasında doğan çocukların durumunu şu şekilde anlatmıştı. “Bu kişilerin evliliklerinden olan çocukların 29’u doğmadan düşmüş, 8’i doğduktan hemen sonra ölmüş, 6’sı hayatta kalmış, fakat frengili olarak yaşamına devam etmiş ve 2’si ise görünürde sağlıklı olarak hayatta kalmıştır.”⁶⁷

⁶³ TBMM. ZC. 26.12.1336, s.41.

⁶⁴ Bursa mebusu Emin Bey de ilginç bir tespitte bulunarak, “Harbi umumî esnasında memleketin her tarafında vesika ile ekmek dağıtılıyordu. Bursa’da çiçek hastalığı ortaya çıkınca herkesi aşılama için davet ettik, çiçek var, “Geliniz aşılınız diyoruz.” Aşı, bedava her şey bedava, hiç kimse gelmiyor.” Bunun üzerine aşı yaptırmayanlar ekmek vesikası alamayacak diye ilan verdiklerini böylece iki ay zarfında 300 bin kişiyi aşıladıklarını, aynı uygulamayı İstanbul’da tifo ve kolera içinde yaparak birçok kişiyi aşıladıklarını ifade ederek benzer bir uygulamanın frengi için de yapılabileceğine dikkat çekmişti TBMM. ZC. 26.12.1336, s.45.

⁶⁵ Hastalığı ileri düzeyde olan frengili hastaların nikâhları iki defa altı ay süre ile ertelenerek bütün tedaviler resmi tabipler tarafından müesseselerde parasız bir şekilde yapılmıştır. Kopar, a.g.e. s.197-198.

⁶⁶ Tantay,“ a.g.m. s.44.

⁶⁷ Korkmaz, a.g.t. s.11; bu nedenle Osmanlı Devleti, frenginin yayılmasında bekâr erkeklerin zina ile hastalığı alıp çevrelerine yayma ihtimalinin diğer insanlara göre daha fazla olduğu düşüncesiyle, evlenmek isteyen bekâr erkeklerin, evlenmeleri için

Bu nedenle 10 Mart 1921 yılında Adnan Bey'in yerine sağlık bakanı olarak geçen Refik Saydam da ilk olarak frengiye karşı evlilik öncesi muayene zorunluluğunu getirmiştir.⁶⁸ Ancak bu da birtakım sorunlara neden olmuştur. Nitekim dönemin toplumsal yapısı düşünüldüğünde bir kadının böyle bir rahatsızlık dolayısıyla doktora gidip muayene olması çok kolay değildi. Ergani mebusu olan Emin Bey de mecliste frengi ile ilgili kanunun ülke içerisinde uygulanması noktasında “Bizim orada, üç dört vilâyetimizde kadınlar çarşıya bile çıkmaz, pazara bile gitmez. Bu Ankara'da icra ediliyor, bizim oralarda icra olunmaz” diyerek kadınların doktora gitmesinin zor olduğunu belirtmişti. Ayrıca Batum mebusu Ali Rıza Efendi de “Memleketimizde bir frengili şahsı görmedim. Batumda işitilmemiştir ve kaza ahalisince de böyledir: Hatta birçok yerlerde böyle olduğu gibi daire-i intihabiyemde doktor olmayan mahallerde kocaya gidecek bir kızı doktora muayene ettireceğiz deseler o doktoru öldürürler” diyerek kadının doktora gitmesinin ne kadar zor olduğunu gözler önüne sermişti.⁶⁹

Bu nedenle kanun görüşmeleri esnasında mecliste sert tartışmalar oldu. Kanuna muhalif olanlar frengi hastalığının cinsel yollarla bulaştığı düşüncesinden hareketle bakire kızlarda frengi olmayacağını, dolayısıyla onların muayeneden muaf tutulmasını istemiş ve “ırz her şeyden mukaddestir” gibi klişelerle kanuna muhalefet etmişti. Ancak meclisteki doktor milletvekilleri frenginin sanıldığından çok daha tehlikeli bir sorun olduğunu, dolayısıyla meselenin ulusal bir mesele olarak ele alınması gerektiğini vurgulayarak kanunun geçmesini sağlamıştı.⁷⁰ Millî Mücadele yıllarında cephelerden terhis edilip memleketlerine dönen askerler arasında pek çok frengilin bulunması TBMM hükümetini de Anadolu'nun genel sağlığı hususunda acil

birtakım düzenlemeler yapmıştır. “İmam ve muhtarların evlenen kişilerden fazlaca para almaması ve yetkililerce belirlenen miktar haricinde bir şey talep etmemesi temin edilip, bu uyarıya aykırı olarak devam edenlerin görevlerinden alınacağı uyarısı yapılmıştır. Yine bu hükümlerin sadece kâğıt üzerinde kalmaması için mahalli idareciler tarafından takip edilmesi ve özen gösterilmesi istenilmiştir.” Korkmaz, a.g.t. s.26.

⁶⁸ Mehmet Arslan, “Anılarda Milli Mücadele Dönemin 'de Sağlık Koşulları ve Verilen Sağlık Hizmetleri “, *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi*, C:9, S: 27, 2021, s.402; Özkaya, a.g.m. s.78.

⁶⁹ TBMM. ZC. 26.12.1336, s.45.

⁷⁰ Arpacı, a.g.m. s.65-66.

önlemler almaya sevk etmiştir.⁷¹ Bu amaçla TBMM hastalığa yakalananları 1921 tarihinde çıkardığı Frengi Mücadele Kanunu ile ücretsiz bir şekilde tedavi etmeye başlayarak frenginin daha fazla yayılmasını önlemeye çalışmıştır.⁷²

Bununla birlikte Milli Mücadele yıllarında frengi ile mücadele konusunda halka aydınlatıcı bildiriler dağıtılmış, resimlerin sergilendiği bir sıhhi müze açılarak halkın bu müzeyi gezmesi teşvik edilerek bilgilenmesi sağlanmıştır. Aynı zamanda frengi hastalarına veya frengi şüphesi olanlara Üsküdar Mirahor Belediye Dispanseri'nde Haseki Nisa Hastanesinde ve Cerrahpaşa polikliniklerinde ücretsiz muayene ve tedavi olanağı sunulmuştur. Yıldız Askeri Hastanesi ile Beşiktaş'taki Mekteb-i Sultani de Emraz-ı Zühreviye Hastanesine dönüştürülmüştür. Frenginin yayılmasının temel nedeni olarak görülen fuhuşla ilgili de önlem alınmaya çalışılmış ve bu amaçla 1921 yılında hükümet tarafından, itilaf devletlerinin yüksek komiserleriyle ve İstanbul'daki sefirlerin de girişimi sonucunda "Men-i Fuhuş Cemiyeti" kurulmuştur.⁷³ Bu cemiyetin kurulmasıyla birlikte Anadolu coğrafyasında daha kapsamlı bir mücadele başlamıştır.

Bununla birlikte halkı frengi ile ilgili bilgilendirmek amacıyla İrade-i Milliye gazetesinde çok sayıda haber yayımlanmıştı. Zira bazı şehirlerin %10'u frengiden mustarıptı. Bu nedenle gazete vasıtasıyla, sağlık hizmetlerinin yürütüldüğü, sınırlı kaynak ve personelle çalışan hastanelere maddi ve manevi bakımdan destek olunması, bireylerin ve idarecilerin de bu uğurda hiçbir fedakârlıktan kaçınmamaları uyarısında bulunulmuştu.⁷⁴ Cumhuriyet döneminde de ciddi problemlere neden olan salgınlar, devleti koruyucu sağlık hizmetlerini geliştirmeye ve bu hizmetleri ülke sınırları içerisinde en ücra köşeye kadar ulaştırmaya yönlendirmiştir. Salgın ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele kapsamında Cumhuriyet dönemini oldukça meşgul eden salgınlardan biri de yine frengi hastalığı olmuştur.⁷⁵

⁷¹ Temel, a.g.m. s.31.

⁷² Şahin, a.g.b. s.1231-1232.

⁷³ Temel, a.g.m. s.339.

⁷⁴ Mumyalmaz, a.g.m. s.135-136.

⁷⁵ Daşpunar, a.g.e. s.49.

Sonuç olarak 19. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa üzerinden Osmanlı coğrafyasına gelen frengi hastalığı devletin başına büyük sorun olmuştur. Başlangıçta tedavi yönteminin bilinmemesi, bu nedenle de ilkel yollarla yapılan tedaviler birçok insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Yine hastalığın özellikle cinsel yollarla bulaştığı şeklindeki algı, hastalığın saklanmasına ve tedavisinin de gecikmesine bu yüzden de insan kaybına sebep olmuştur. Osmanlı toplumundaki hastalığa karşı yanlış bakış açısı ise insanların intihar ederek hayatlarına son vermesine dahi neden olacaktır. Özellikle harp yıllarında kışlalarda görülmesi devletlerin gücünü kırmış, bu nedenle hastalığa karşı etkin bir şekilde mücadele edilmeye çalışılmıştır. Mütarekenin imzası sonrası cephelerden terhis edilerek Anadolu'ya gelen askerler ise frenginin bütün Anadolu coğrafyasına yayılmasına neden olmuştur.

Kaynakça

Arıkan, Refik, "İstiklal Savaşına Doğru Milli Bilincin Doğuşu" *History Studies Dergisi*, C: 2, S: 2, ss. 453-467, 2010.

Arıkan, Refik, Osmaneli Göksu Taşköprüsü ve Ulaşım Ağındaki Yeri, (Bir İnsan-ı Selim Prof. Dr. Azmi Özcan'a Armağan), Lotus Yayınevi, İstanbul 2016.

Arapacı, Murat, "Türkiye'de Frengi ile Mücadele (1920-1950)" *Toplum ve Bilim Dergisi*, S:130, ss.59-86. İstanbul, 2014.

Arslan, Mehmet, "Anılarda Milli Mücadele Dönemin 'de Sağlık Koşulları ve Verilen Sağlık Hizmetleri" *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi*, C:9, S:27, ss.397-415. 2021.

Bilgin, Taner, "Birinci Dünya Harbinde Arap Coğrafyasında Türk Askeri (1914-1918)" *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 4, S:26, ss.102-128, Mart 2016.

Bilgin, Taner, "Milli Mücadele Yıllarında Bilecik'te Yaşanan Firar Olayları" *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl:3 Azmi Özcan Öğrencileri Özel Sayısı, ss. 54-62, Sakarya, 2018.

Bozkurt, Celil, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Atronos'ta Frengi ve Frengiyle Mücadele, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C:126, S:248, ss.65-76, Eylül-Ekim 2020.

Bulut, Fatma, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'te Tehlikeli Bir Miras: "frengi", *Tarih Okulu Dergisi*, S:3, ss.109-123, 2009.

Çalık, Ramazan-Tepekaya, Muzaffer, “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu’daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler” *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S:16, ss.205-228, 2006.

Çankaya, Özlem, Millî Mücadele Dönemi Asker Fırarileri, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:15, S:29, ss.175-203, 2019.

Çavdar, Necati – Karıcı, Erol, “XIX. Yüzyıl Sonları - XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti’nde Frengi ile Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C:11, S:2, Kış ss.157-176, 2016.

Daşpunar, Gizem, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Salgın Hastalıklarla Mücadele: Sıtma, Trahom, Frengi ve Verem (1923-1950)”, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2020.

Demirci, Nuray - Üstün Çağatay, “Prof. Dr. Hulusi Behçet’in (1889-1948) Frengi Hakkındaki Bir Radyo Konuşması”, *Lokman Hekim Dergisi*, S:1, C:3, ss.53-61. 2013.

Demiryürek, Halim, “Ertuğrul Sancağında Bulaşıcı Hastalıklar (1894-1914)” Arşiv ve Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür, Prof. Dr. Atilla Çetin’e Armağan, Sakarya Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Sakarya 2016.

Demiryürek, Halim, Ertuğrul Sancağı (1900-1918), Bilecik Şeyh Edebali Üni. Yay. Bilecik, 2015.

Demiryürek, Halim, “II. Meşrutiyetten Cumhuriyet’e Bursa’nın Demografik Yapısı” *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl:1, S:1, ss.190-240, Mart 2016.

Demiryürek, Halim, Osmanlı Hapishaneleri, Babiali Yay. İstanbul, 2019.

Doğan, Fazıl, Milli Mücadele Hatıralarım, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2020.

Dr. Kılıslı Fırat, “İçtimai Hastalıklardan: Frengi”, *Mülkiye Mecmuası*, S:32, İkinci Teşrin, 1933.

Erkin, Behiç, Hatırat (1876-1958), Hazırlayan: Ali Birinci, Ankara, 2019.

Ersoy, Nermin - Babadağlı Belgin, “İzmit (Kocaeli) Sancağı’nda Frengi Salgınları” Uluslararası Orhan Gazi Kocaeli Tarih-Kültürü Sempozyumu V, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli, 2019.

Fournier, Alfred, Frengi ve İzdivaç, Çev. Celaleddin Muhtar, İstanbul: Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası, 1317/1901-1902.

Galip, Reşit, Sıhhat Koruma Bilgisi, Devlet Matbaası, İstanbul, 1929.

Hot, İnci, “Ülkemizde Frengi Hastalığı ile Mücadele”, *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi*, C: 12, S: 1, Ankara 2004.

Hot, İnci, Sıhhiye Mecmuası'na Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1913- 1996), İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2001.

İbrahim b. Abdullah, Alâ'im-i Cerrahin (Cerrâh-nâme), Çev. Yrd. Doç. Dr. Mehmet Gürlek, İstanbul: Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş., 2016.

Kahraman, Nurfeddin-Arkan, Refik, Tarih Boyunca Söğüt ve Kültürü, "Osmaneli-Bilecik ve Söğüt Arasındaki Yollar" Başbakanlık Tanıtım Fonu Yay. Bilecik, 2015.

Karcı, Erol, "Sinop Frengi Ve Gureba Hastanesi'ne Dair Bazı Tespitler" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIX/39, ss. 461-483, Güz-2019.

Kılıç, Rüya, "Türkiye'de Frenginin Tarihi," *Kebikeç İnsan Bilimleri için Kaynak Araştırma Dergisi*, S:38. ss.291-295. 2014.

King Charles, Pera Palasta Gece Yarısı, Modern İstanbul'un Doğuşu, Çev. Ayşen Anadol, Kitap Yay. İstanbul, 2016.

Kocatürk, Utkan, Tıp Terimleri El Sözlüğü: Çağdaş Tıp Öğreniminde Geçen 7000 Temel Terim, Ankara: Nobel Tıp Kitapevleri, 1989.

Kolay, Arif, İstanbul'un Yaşam Pınarı Çekmeköy, Monad Yay. İstanbul, 2009.

Kopar, Metin, Türkiye'de Sağlık Sistemi Ve Salgın Hastalıklarla Mücadele, İksad yay, Adıyaman, 2021.

Korkmaz, Yunus, Osmanlı'da Frengi İle Mücadele (1880-1918), Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli, 2019.

Malkoç, Emiralp, "Erken Cumhuriyet Döneminde Kucaklaşmayı unutturan Hastalık Frengiyle Mücadele", *Toplumsal Tarih Dergisi*, S:296, ss.78-85, 2018.

Mumyakmaz, Hatice Güzel, İlet-i Müthişe 20. Yüzyılın İlk Yarısında Türkiye'de Frengi İle Mücadele, *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, C:7, S:13, ss.119-148, 2020.

Mutlu, Cengiz, "Millî Mücadele'de Türkiye'de Azalan Nüfus ve İzdivaç Meselesi" *ATAM Dergisi*, S:85, ss.169-205, 2013.

Nikiforuk, Andrew, Mahşerin Dördüncü Atlısı: Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi, çev. Selahattin Erkanlı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

Ocak, Başak, "Hamidiye Eftal Hastanesinin Kurucusu İbrahim Paşa'nın Frengi Hakkında Layihası", *Çağdaş Türkiye Araştırma Dergisi*, c:19, S:138, ss.5-29, 2019.

Özata, Metin, Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları, Ankara, 2009.

Özlemekçi, M. İnanç, "Modern Devlet ve Tıp: II. Abdülhamit Döneminde Frengi ile Mücadele", *Kadın Araştırmaları Dergisi*, S:10, ss. 83-101. 2012.

Özkaya, Hilal, "Cumhuriyet Dönemi Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele", *Türk Aile Hekimleri dergisi*, ss.77-84, 20/2(2016).

Özlü, Zeynel- Çay Mustafa Murat, “19.Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Salgın Hastalıklarla Mücadele ve Frengi Hastalığı” Koronavirüs Pandemisi ve Geçmişten Günümüze Salgın Hastalıklar, Editör; Mehmet Ali Yıldırım, 7 Aralık Üniversitesi Yay, ss. 168-197, Kilis, 2020.

Sezer, Cemal, “Bolu Sancağında Frengi” *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7/12, ss. 125-129, 2021.

Şahin, Rahman, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kapadokya’da Sağlık”, “Muşkaradan Nevşehir” II. Uluslararası Nevşehir Ve Kültür Sempozyumu, Nevşehir Büyükşehir Belediyesi Yay, Nevşehir, (2016), s.1231-1232.

Şenel, Şennur, “19. Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde Frengi Hastalığıyla Mücadele”, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C:13, S:1 ss. 256-274. Mart 2015.

T. Bachour, Hanna, Eski Arap El Yazmalarında Frengi, Çev. İlcan Bihter Barlas, *Tarih Okulu Dergisi*, İlkbahar, S:3, ss.125-132, 2009.

TBMM. ZC. 26.12.1336, s.35.

TBMM. ZC. 26.12.1336, s.39.

TBMM. ZC. 26.12.1336, s.41.

TBMM. ZC. 26.12.1336, s.45.

Tantay, Ayfer,” Milli Mücadele Yıllarında İzmir’de Etkili Olan Bulaşıcı Hastalıklar (Emraz-ı Sariye)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C:6, S:15, ss.39-54, 2007.

Tekir, Süleyman, “Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye’de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1923-1930)”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, Sayı:65, 2019.

Temel, Mehmet, “Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Türkiye'deki Bulaşıcı ve Zührevi Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler” *İlmi Araştırmalar Dergisi*, S:6, ss. 329-348, 1998.

Temel, Mehmet, Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele, Nehir Yayınları, İstanbul, 2008.

Turan, Tufan, “Osmanlı-İspanyol Karadeniz Ticaret Müzakereleri ve İspanya'nın Karadeniz Ticaretine Girişi” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:7, S:32, ss.252-271, 2014.

Vergili, Ayhan, Cumhuriyet Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele ve Nüfus Politikaları, Doğu Kitapevi yay. İstanbul, 2020.

Yetkin, Aydın, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Toplumsal Ahlâk Bunalımı: Fuhuş Meselesi”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S:6, ss.21-54, 2011.

Yıldırım, Nuran, “Tanzimat’tan Cumhuriyete Koruyucu Sağlık Uygulamaları” *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C:V. ss.1320-1338, İstanbul, 1985.

Extended Abstract

Many epidemics in history have changed the course of history. Syphilis is one of them. This disease began to spread after the discovery of the Americas in 1492. It was also widely seen in Ottoman lands. In the 19th century, the Anatolian geography had to struggle with syphilis as well as war, misery and hunger.

Syphilis is caused by the bacterium "Treponema Pallidum". It is one of the most infectious diseases transmitted from person to person. This sexually transmitted infection also; wet nurses, dresses, especially handkerchiefs, european toilet, drink and food cases, razors, poorly washed cutlery, wound contact, cigarette tips, tobacco pipes, shaving sets, surgical instruments, dentists equipments transmitted by the tools it uses. Although the rate of transmission of the disease is high, it manifests itself in three stages. This disease, which manifests itself with swelling in the first stage, affects the heart, eyes, nervous system, brain, bones and joints as it progresses. It causes especially the skull and limbs to lose their function over time, and in the last stage, it causes to heart diseases, blindness, paralysis and death. The fact that it is infected sexually has caused people to try to hide the disease. For this reason, the disease spread quickly.

It was called "illet-i Efrenci", "Christian Disease" or "Frankish Scabies" in the Ottoman Empire. Especially after the 1806-1812 and 1828-1829 Ottoman-Russian wars, the disease was seen as an epidemic in the Ottoman lands. Syphilis epidemic, especially in Istanbul, are common in Safranbolu, Kastamonu, Bolu, İnebolu, Sinop, Saruhan, Aydın, Trabzon, Erzurum, Erzincan, Edirne and on the region from Eastern Anatolia to the Middle East, Hakkari, Dersim, Maraş, Aleppo and Jerusalem. has spread. In order to understand the prevalence rate of syphilis epidemic, the examination numbers in Kastamonu provide an important idea. In Kastamonu, 401.380 people were examined. Syphilis was found in 12,043 of them.

Syphilis spread not only among the people but also among the soldiers. Thereupon, Von Der Goltz Pasha, who came from Germany in

1883, made investigations in the Ottoman army. When it was noticed that syphilis was intense among the soldiers, Ernst Von Düring was brought from Germany. Düring, firstly gave inform on syphilis in the army, and then traveled to Anatolia with his team of 16 doctors and 2 pharmacists. He gave information about syphilis in the places he visited. With his suggestion, it was decided to build new syphilis hospitals in Bartın, Bolu, Düzce, Kastamonu and Cide.

The infection way of the syphilis disease seen in Anatolia resulted from poverty rather than sexual relationship. The German Düring transmitted the information he gained from the researchers he made in a village in a conference he gave in 1918. He stated that 140 children in the village get sick from syphilis and the reason for this was the common ewer. He explained that the disease spread in Anatolia due to common items.

Syphilis disease, which is seen in many parts of Anatolia, was also seen in Bilecik. Thereupon, Omer Nuri Efendi, a mobile syphilis doctor, was assigned to the region in 1902. At the end of Ömer Nuri Efendi's investigations, 1393 people were found to have syphilis. The drugs necessary for the treatment of the patients were purchased free of charge from the İnegöl Pharmacy and used in the treatment of the patients. In addition, articles were written in newspapers and brochures were prepared to raise public awareness.

In 1909, Prof. Dr. Paul Ehrlich and his assistant Shachiro Hata made an important addition to the treatment of the disease by discovering the drug called Salvarsan606. There was a decrease in the spread of the disease due to the effect of the drug. However, with the start of World War I, the disease began to be seen intensely again. Besides, the Ottoman Empire tried to fight syphilis effectively by putting into effect with the "Emrazı Zühreviye'nin Meni Sirayeti Nizamnamesi" on 18 October 1915. The wars and the post-war misery increased prostitution, and thus syphilis.

British High Commissioner General Harington, referring to syphilis in a report he wrote, stated that the diseases had increased a lot in Istanbul. In his report, he also stated that the increase in prostitution in Istanbul also spreads this disease. Harington reported that there were 40,000 prostitutes in Istanbul. According to a study conducted in

occupied Istanbul, there were 175 whorehouses and 4,500 women worked there. However, generally Greek and Armenian women were working here, the invading military forces were using these places intensively. In hospital records, it was determined that mostly non-Muslims caught syphilis.

Soldiers who had syphilis in World War I needed a long time to fully recover. However, the soldiers who were demobilization with the Armistice of Mudros returned to their homes. The Ottoman Empire prepared a brochure for the syphilitic patients in the army and asked the soldiers who would go to their hometown after the demobilization process to continue their treatment by applying to the country doctor. However, the period of the National Struggle, which emerged immediately after the First World War, caused the disease to increase again. In 1919, it was estimated that there were 40,000 syphilis patients in Anatolia, although it is not certain. Within the extent of the fight against the disease, Hilal-i Ahmer healthcare teams fought intensively.

On May 2, 1920, the Grand National Assembly enacted the law on "Prevention and Restriction of Syphilis" within the scope of combating syphilis. Bolu deputy Dr. Fuad Bey spoke during the law negotiations and stated that the disease with the highest destruction in the country was syphilis. In addition, as a result of an examination he conducted in the army, he stated that 45 of 120 patients had syphilis. In fact, Fuad Bey stated that syphilis did more damaged than the Greek army in Anatolia. Refik Saydam, who replaced Adnan Bey as the health minister on March 10, 1921, first offered the obligation of premarital examination against syphilis. But, imagining the social structure of the period, it was very difficult to apply this practice. For this reason, some deputies opposed the law. With the struggles of the doctor deputies, the law was accepted. In addition, it has been legalized that the treatment will be offered to the public free of charge within the scope of the law on the fight against syphilis. The fight against prostitution, which is seen as the main reason for the spread of syphilis, has been also started.

As a result, the syphilis disease, which affected the whole world since the 19th century, also spread in the Ottoman lands. Due to the

lack of treatment of the disease and its sexual transmission, it quickly spread to many people. The hard conditions brought by the war years made it difficult to prevent the disease. Syphilis was one of the issues that bother the Republic of Turkey, which was established after the National Struggle, to a great extent.